

III BÖLMƏ. ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ

UOT 338.432 : 633.11, 338.439

Firdovsi F. FİKRƏTZADƏ
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun doktorantı

AZƏRBAYCANIN BUĞDA İLƏ ÖZÜNÜTƏMİNƏT MƏ SƏVİYYƏSİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - Azərbaycanın buğda ilə özünütəminat mə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi imkanlarının araşdırılması.

Tədqiqatın metodologiyası - Araşdırmada struktur təhlil, müqayisə, dinamika sıraları, analiz və sintez metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - Ölkənin buğda ilə, xüsusilə də un emalı üçün istifadə olunan buğda ilə özünütəminat mə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi son dövrlər qlobal ərzaq bazarında baş verən proseslər kontekstində daha da aktuallaşmışdır.

Tədqiqatın nəticələri - Azərbaycanın buğda ilə özünütəminat mə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi imkanları qiymətləndirilmiş və bu imkanların reallaşdırılması üçün ehtiyaclar müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - Məqalədə buğda ilə özünütəminat məsələləri bu məhsulun istehsalı üzrə müasir dünya təcrübəsi və qlobal trendlər fonunda araşdırılmış, bu sahədə tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə yeni çağırışlar nəzərə alınmaqla yanaşılmışdır.

Açar sözlər: *buğda istehsalı, özünütəminat mə səviyyəsi, iri təsərrüfatlar, pivot suvarma sistemləri, dövlət dəstəyi, məhsul subsidiyası.*

Giriş

Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi məqsədilə aqrar sahəyə dövlət dəstəyi mexanizmləri daim təkmilləşdirilməklə yanaşı, bu mexanizmlər çərçivəsində müvafiq dəstək tədbirlərinin həcmi mütəmadi olaraq artırılır. Bu baxımdan xüsusilə buğda istehsalına göstərilən dəstək tədbirləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, yerli buğda istehsalının stimullaşdırılması üçün fermerlərin gübrələrdən, pestisidlərdən və məhsuldar sortlardan istifadəsi təşviq edilir, texnika ilə təminatın gücləndirilməsinə dəstək verilir. Aparılan hesablamalar göstərir ki, buğda istehsalı sahəsi üzrə verilən birbaşa subsidiyanın həcmi müvafiq istehsal xərclərinin təqribən 40%-i nisbətindədir. Bununla yanaşı, dövlət dəstəyi hesabına buğda istehsalı üçün tələb olunan texnika parkı, o cümlədən taxıl kombaynları parkı tam formalaşmışdır ki, hazırda bu parkın yenilənməsi tədbirləri də dövlət-özel tərəfdaşlığı əsasında davam etdirilir.

Ölkədə buğda istehsalının artımı ilə yanaşı, buğda ehtiyatlarının yaradılması və emal olunması üçün müvafiq saxlama infrastrukturunu və emal gücləri də yaradılmışdır ki, bu da ərzaq təhlükəsizliyini stabil şəkildə təmin etməyə imkan verən mühüm şərtlərdəndir.

Son dövrlər ölkədə dövlət dəstəyi hesabına müasir texnologiyaların tətbiqinə əsaslanan intensiv iri taxılçılıq təsərrüfatları təcrübəsinin yaranması, həmçinin uzun illər ərzində işğal altında qalan torpaqlarımızın azad olunması ölkənin buğda ilə özünütəminat mə səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından yeni imkanlar yaradır.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, son dövrlər qlobal iqlim dəyişikliklərinin getdikcə artan fəsadlarının, habelə dünya ərzaq bazarında baş verən böhranlı vəziyyətlərin təsirlərinin qarşısının alınması üçün ölkədə buğda istehsalının artırılması baxımından əlavə stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyac yaranmışdır.

Bu məqalədə qlobal ərzaq bazarında baş verən proseslər nəzərə alınmaqla ölkənin buğda ilə, xüsusilə də un istehsalı üçün istifadə olunan buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi məqsədilə mövcud resursları səfərbər etməyə imkan verən yeni tənzimləmə mexanizmlərinin yaradılması məsələləri araşdırılmışdır.

Dünya təcrübəsi və qlobal trendlər

Dünyada buğda istehsalı sahəsində mövcud olan müxtəlif təcrübələri, beynəlxalq təşkilatların məlumat bazaları əsasında, şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür [8, 9]:

1. Çox geniş əkin sahələri hesabına, əsasən də dəmyə əkinlərdə nisbətən aşağı məhsuldarlıqla buğda istehsal edərək ixrac edən ölkələr. Bu ölkələr qrupuna əsasən ABŞ, Kanada, Argentina, Avstraliya, Rusiya, Ukrayna və Qazaxıstan daxildir. Dünyanın ən böyük ixracatçıları olan bu ölkələrdə buğda üzrə orta məhsuldarlıq göstəricisi təqribən 30-35 sent/ha, hətta Avstraliya və Qazaxıstanda 10-15 sent/ha təşkil edir.

2. Torpaq, iqlim və su resurslarının əlverişli olduğu, həmçinin intensiv texnologiyaların tətbiqi hesabına yüksək məhsuldarlıqla buğda istehsal edərək ixrac edən ölkələr. Bu qrupa xüsusilə bir sıra Avropa ölkələri (Fransa, Rumıniya, Almaniya, Macarıstan, Polşa, Çexiya, Bolqarıstan, Slovakiya, İsveç və s.) daxildir. Orta məhsuldarlıq göstəricisi 50-60 sent/ha təşkil edən və daxili bazar tələbatının da nisbətən aşağı olduğu bu ölkələr dünya bazarında buğda ixracatçısı kimi çıxış edirlər.

3. Torpaq, iqlim və su resurslarının buğda istehsalı üçün əlverişli olduğu, həmçinin intensiv texnologiyaların tətbiqi hesabına yüksək məhsuldarlıqla buğda istehsal edərək öz tələbatlarını tam və ya əsasən ödəyən ölkələr. Bu qrupa bir sıra Avropa ölkələri (Böyük Britaniya, Avstriya, Sloveniya, Serbiya və s.), həmçinin Çin, Belarus və s. daxildir. Orta məhsuldarlıq göstəricisi 40-60 sent/ha təşkil edən bu ölkələr buğdaya olan tələbatlarını əsasən yerli istehsal hesabına ödəyirlər.

4. Aşağı məhsuldarlıqla buğda istehsal etsələr də, öz tələbatlarını tam və ya əsasən ödəyən ölkələr. Bu qrupa İran, İraq, Pakistan, Hindistan, Moldova, Paraqvay və s. daxildir. Orta məhsuldarlıq göstəricisi dünya üzrə orta göstəriciyə (34-35 sent/ha) yaxın və ya daha aşağı olan bu ölkələr də buğdaya olan tələbatlarını əsasən yerli istehsal hesabına ödəyirlər.

5. İntensiv texnologiyaların tətbiqi, xüsusilə də suvarma hesabına yüksək məhsuldarlıqla buğda istehsal etsələr də, öz tələbatlarını ödəyə bilməyən ölkələr. Bu qrupa bir sıra Avropa ölkələri (Hollandiya, Yunanıstan, İspaniya, İtaliya, İrlandiya, Albaniya, Bosniya və Herseqovina və s.), həmçinin Misir, Özbəkistan, Yeni Zelandiya, Meksika, Çili və s. daxildir. Orta məhsuldarlıq göstəricisi 40-60 sent/ha, hətta bəzilərində daha yuxarı olan bu ölkələr buğdaya tələbatlarını ödəmək üçün idxaldan bu və ya digər səviyyədə, bəzi ölkələr isə ciddi şəkildə asılıdırlar.

6. Müxtəlif səbəblərə görə öz tələbatlarına uyğun həcmdə məhsul istehsal edə bilməyən ölkələr. Ehtiyac olan həcmdə buğda istehsal etmək üçün tələb olunan qədər torpaq, iqlim və su resurslarına malik olmayan və ya intensiv texnologiyaları zəruri miqyasda tətbiq etməyən bu ölkələrdə orta məhsuldarlıq göstəricisi dünya üzrə orta göstəricidən (34-35 sent/ha) aşağı və ya bu göstəriciyə yaxındır. Bu qrupa dünyanın əksər ölkələri, o cümlədən postsovet ölkələrindən Azərbaycan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Tacikistan, Gürcüstan, Ermənistan, digər dünya ölkələrindən Türkiyə, Əlcəzair, Portuqaliya, Braziliya və s. daxildir.

Beləliklə, buğda istehsalı ilə bağlı müxtəlif ölkələr qrupunun təcrübəsi göstərir ki, özlərini buğda ilə tam təmin edən ölkələr ya geniş ərazilərdə torpaq resurslarına malikdirlər ki, hətta aşağı məhsuldarlıq səviyyəsində belə lazım olan həcmdə məhsul istehsal edirlər, ya da zəruri həcmdə su resurslarına və uyğun iqlim şərtlərinə malik olmaqla suvarmaya əsaslanan intensiv texnologiyaların tətbiqi hesabına yüksək məhsuldarlıq göstəricisinə görə kifayət qədər məhsul istehsal edirlər.

Qeyd olunmalıdır ki, bir hektar torpaq sahəsində buğda istehsalından əldə olunan mənfəətin kənd təsərrüfatının əksər sahələri ilə müqayisədə aşağı olmasına görə bu sahənin investisiya cəlbəediciyi məhz böyük torpaq sahələrində miqyas effektinin təmin olunması və hər hektara görə (digər sahələrə) nisbətən az kapital qoyuluşu tələb olunması hesabınadır. Dünyanın ən böyük buğda ixracatçıları olan ölkələrdə məhz bu model üstünlük təşkil edir və bu ölkələrdə bir təsərrüfata düşən torpaq ölçüsü göstəricisi dünya və digər ölkələr üzrə orta göstəricidən dəfələrlə yüksəkdir (*Cədvəl 1*).

Cədvəl 1.

Taxılçılıqda ixtisaslaşan bəzi ölkələrdə təsərrüfatların orta ölçüsü

Ölkə	Təsərrüfatın orta ölçüsü, ha
Avstraliya	3243
Argentina	582
Rusiya	İri təsərrüfatlar - 4000, kiçik və orta təsərrüfatlar - 240-280
Kanada	273
ABŞ	178
Ukrayna	100
İsveç	94
Böyük Britaniya	71
Fransa	45
Almaniya	41

Mənbə: [10,11]

Hər hansı bir ölkədə daxili bazarda istehlakın strukturu, konkret desək, hər nəfərə düşən buğda istehlakının həcmi də ölkələrin öz tələbatlarını ödəmə səviyyəsinə təsir edən daha bir amildir. Məsələn, Çin və Hindistanın öz tələbatlarını yerli istehsal hesabına ödəmələri, bir sıra Avropa ölkələrini buğda ixrac etmələri həm də bu amilə əsaslanır.

Həmçinin bir sıra Avropa ölkələrinin buğda ixracatçısı, digərlərinin isə öz tələbatlarını həmin ixracatçı ölkələr hesabına təmin etməsi ümumilikdə Avropa məkanında aqrar sahənin təbii resurslar nəzərə alınmaqla effektiv ixtisaslaşmasına və yüksək əlavə dəyərin yaradılmasına imkan verir. Yeri gəlmişkən, keçmiş sovetlər dövründə 3 keçmiş ittifaq respublikasının (Rusiya, Ukrayna və Qazaxıstan) digər respublikaların əsas taxıl təchizatçısı kimi çıxış etməsi də belə bir ixtisaslaşmaya əsaslanırdı. Keçmiş ittifaq respublikalarının müstəqillik əldə etdikdən sonra da buğda üzrə idxal tələbatlarını bu 3 respublika hesabına ödəmələri məhz bundan irəli gəlir.

2020-ci ildə qlobal miqyasda təqribən 760 milyon ton həcmdə buğda istehsalının təqribən 32%-i Çin və Hindistanın payına düşsə də, dünya üzrə 164 milyon tonluq buğda ixracında əsas pay Rusiya (17.6%), ABŞ (14.1%), Kanada (14%), Fransa (10.1%), Ukrayna (8%), Avstraliya (6%), Argentina (4.7%), Almaniya (4.7%) və Qazaxıstana (2.5%) məxsusdur [12].

2007-2008-ci illərdəki qlobal maliyyə böhranı dövründə dünya buğda bazarında da yaşanan nisbətən qısamüddətli böhrandan sonrakı dövrlər ərzində kiçik istisnalar olmaqla 2021-ci ilə qədər ciddi böhran baş verməmişdir.

2007-ci ilin sentyabr ayından başlayaraq dünya bazarında buğdanın qiymətində baş verən kəskin artım, 2008-ci ilin fevral-mart aylarında o dövr üçün tarixi rekord olan 390-400 ABŞ dolları/ton səviyyəsinə qədər yüksəlmiş, lakin aprel ayından etibarən qiymətlər enməyə başlamış, oktyabr ayında böhrandan əvvəlki səviyyəyə qədər azalmışdır [13].

2020-ci ildən etibarən COVID-19 pandemiyası səbəbindən tətbiq edilən karantin rejimlərinə görə təchizat zəncirlərində baş verən pozulmalar, üstəlik iqlim dəyişikliyinə yaratdığı fəsadlara görə əsas ixracatçı ölkələrdə istehsal göstəricilərinin azalması səbəbindən, xüsusilə də 2021-ci ilin əvvəlindən başlayaraq dünya buğda bazarında qiymət artımı baş verdi. Ən böyük buğda ixracatçısı

Rusiyanın müvafiq ixraca tətbiq etdiyi məhdudlaşdırıcı tədbirlərə görə qiymət artımı ardıcıl şəkildə davam etdi. Dünyanın ən böyük ixracatçıları qrupuna daxil olan Rusiya ilə Ukrayna arasında baş verən münaqişə səbəbindən isə qlobal bazarda buğdanın ixrac qiymətləri qısa müddət ərzində 2022-ci ilin fevral ayındakı 320-340 ABŞ dolları/ton səviyyəsindən martın əvvəlində, xüsusilə də ABŞ birjalarında fjučers müqavilələri üzrə 530-540 ABŞ dolları/ton səviyyəsinə qədər yüksəldi. Yeni məhsul mövsümünün başladığı dövrdə, yəni iyun ayında buğda qiymətləri hələ də 400-450 ABŞ dolları/ton civarındadır.

Qlobal iqlim dəyişikliklərinin, habelə pandemiyanın neqativ təsirləri ilə yanaşı, xüsusilə də Rusiya-Ukrayna münaqişəsinə görə dünya ərzaq, o cümlədən də buğda bazarında qısa və orta müddətli dövr ərzində qeyri-müəyyən vəziyyətin davam edəcəyi gözlənilir.

Dünya buğda bazarında 2006-cı ildən başlayaraq hazırkı dövrə qədər olan müddət ərzində müşahidə olunan qiymətləri təqribən 4 səviyyədə qruplaşdırmaq olar [13]:

- **Aşağı qiymət səviyyəsi** – 120-180 ABŞ dolları/ton;
- **Orta qiymət səviyyəsi** – 180-240 ABŞ dolları/ton;
- **Yuxarı qiymət səviyyəsi** – 240-320 ABŞ dolları/ton;
- **Böhran dövrlərində qiymət səviyyəsi** – 320-500 ABŞ dolları/ton.

Uzunmüddətli dövr ərzində dünya buğda bazarında müşahidə olunan qiymət səviyyəsi göstərir ki, qiymətlərin əlverişli olduğu dövrlərdə strateji ehtiyatların həcmnin artırılaraq, qiymətlərin əlverişsiz olduğu dövrdə bazarın sabitləşdirilməsi məqsədilə intervensiya edilməsi iqtisadi baxımdan da səmərəlidir.

Müxtəlif dünya ölkələrində buğda istehsalı sahəsi üzrə ölkənin buğda ilə təminatından asılı olaraq müxtəlif dəstək mexanizmləri həyata keçirilir. Bu dəstək mexanizmləri kimi həm sahə əsaslı subsidiyalar, həm də qiymət dəstəyi və fərq ödənişinin həyata keçirilməsi təcrübələri mövcuddur. Məsələn, Avropa Birliyi, ABŞ, Türkiyə, İran, Hindistan və s. ölkələrdə minimal qiymətlər və ya hədəf qiymətlər müəyyən olunur və buna uyğun müvafiq dəstək tədbirləri həyata keçirilir.

Avropa Birliyi

1992-ci ilə qədər

İdxalın məhdudlaşdırılması, daxili bazara intervensiya, ixrac subsidiyalarının tətbiqi ilə tələbatdan artıq istehsal edilən buğdanın ixracı vasitəsilə daxili qiymətlərin dünya qiymətlərindən yüksək saxlanması ilə **qiymət dəstəyi həyata keçirilmişdir**.

1992-ci ildən 2000-ci illərin əvvəlinə qədər

✓ daxili qiymətlərin azaldılması və dünya qiymətlərinə yaxınlaşdırılması üçün hədəf qiyməti azaldılıb;

✓ istehsal artıqlığının azaldılması üçün istehsalın təxirə salınması (məsələn, torpağın dincə qoyulması) subsidiyaları tətbiq edilib;

✓ daxili qiymətin azaldılmasından fermerlərə dəyən zərərin ödənilməsi üçün hektar əsaslı kompensasiya ödənişləri tətbiq edilib.

2000-ci illərin əvvəlində

Məhsulla əlaqəli subsidiyaların azaldılması məqsədilə kompensasiya subsidiyası hektar əsaslı vahid ödənişlə əvəz edilmiş və bunun verilməsi üçün aqrotexniki şərtləri əks etdirən “çarpaz tələblər” tətbiq edilməyə başlanılmışdır.

2014-2020-ci illərdə üzv ölkələrdə əsas ödəniş, yaşıllaşdırma ödənişi və gənc fermerlərə ödəniş məcburi tətbiq edildiyi halda, yenidən bölüşdürmə ödənişi, təbii məhdudluqları olan ərazilərə dəstək və əlaqəli dəstək formaları könüllü seçilirdi.

İtaliya, Fransa və Yunanıstanda bərk buğdaya əlavə hektar əsaslı subsidiya verilmişdir. Buğda bazarlarına dövlət tərəfindən intervensiya mexanizmi mövcuddur [14].

ABŞ

Müxtəlif dövrlərdə verilmiş **Fərq ödənişi, İstehsalda Çeviklik Müqaviləsi ödənişi** və **Antitsiklik ödənişlər** əsasən dövlət tərəfindən müəyyən edilən hədəf qiyməti ilə faktiki bazar qiyməti arasındakı fərqə görə ödənilən subsidiyalardır.

Bitkilərin sığortalanması ilə bağlı ödənişlər sığorta haqlarının 60%-ə qədər subsidiyalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Marketing dəstək kreditləri

✓ Əmtəə Kredit Korporasiyasının fermerlərə istehsal etdikləri məhsulları yığıcı dövründə satmayıb, daha əlverişli bazar şəraiti yarananda satmaları üçün verilir.

✓ Kreditin məbləği əmtəə kredit dərəcəsi adlanan qiymətlə istehsal edilən məhsulun dəyərində bərabər olur və həmin məhsul bu kreditə görə girov rolunda çıxış edir.

✓ Bazar qiyməti kredit dərəcəsindən aşağı olduqda, fermer krediti qaytarmaqdan imtina edə və məhsulu Əmtəə Kredit Korporasiyasına təhvil verə bilər.

Bazar qiymətləri kredit dərəcəsindən aşağı düşdükdə, fermerlər **marketing dəstək kreditlərini** ödəyə (yəni məhsuldan imtina etməyə), lakin əmtəə kredit dərəcəsi və bazar qiyməti arasındakı fərqə bərabər olan **Kredit Fərqi ödənişi** ala bilərlər.

Qiymət dəyişməsinə itkilərin sığortalanması ödənişləri istehsal edilən məhsulun istinad qiyməti ilə effektiv qiyməti arasındakı fərqə görə verilir. Bu ödənişlər təqribən tarixi istehsalın həcmnin keçən illərin orta qiyməti ilə cari qiymət arasındakı fərqə hasili kimi müəyyən edilir.

Kənd təsərrüfatı risklərinin sığortalanması ödənişləri cari ildə həm qiymət, həm də məhsuldarlığın səviyyəsinin dəyişməsi hesabına azalan gəlirlərin kompensasiyası üçün verilir [15].

Türkiyə

Buğda istehsalçılarına yanacağa, gübrəyə, torpaq analizinə, sertifikatlı toxumlardan istifadəyə, orqanik məhsullar istehsalına, ən yaxşı becərmə üsullarının tətbiqinə görə sahə əsaslı subsidiyalar verilir.

Buğda istehsalına verilən fərq ödənişi və sertifikatlı buğda toxumu subsidiyası satılmış məhsula görə ödənilir.

Torpaq Məhsulları Ofisi daxili bazarda buğdanın minimum və maksimum qiyməti əsasında alış və satış əməliyyatlarını həyata keçirməklə buğdanın satış qiymətinin tənzimlənməsini həyata keçirir [16].

Hindistan

Kənd təsərrüfatının dəstəklənməsi üçün gübrəyə, elektrik enerjisinə, kredit faizlərinə, suvarma suyuna görə subsidiyalar verilir.

Qiymət dəstəyi sxeminə uyğun olaraq dövlət tədarük agentlikləri buğdanı **Dəstəklənən Minimum Qiymətə** alır (2019).

Qiymət fərqi ödənişi sxeminə əsasən Dəstəklənən Minimum Qiymətlə Kənd Təsərrüfatı Məhsulları Bazarı Komitəsinin nəzarət etdiyi ticarət meydançalarında formalaşan bazar qiyməti arasında fərq bu meydançalarda məhsula görə fermerlərə ödənilir.

Qiymət Fərqi ödənişini almaq üçün fermerlər əkin sahələrini qeydiyyatdan keçirməlidirlər [17, 18].

İran

İranda dəyirmanlar tələb olunan buğdanı Dövlət Ticarət Korporasiyasından (GTC) alırlar. GTC fermerlərə dəstək olmaq və istehlakçı ehtiyaclarını ödəmək üçün buğdanın zəmanətli alınmasını həyata keçirir.

İranda dövlət buğdanı baha qiymətə alır və ondan istehsal edilmiş unu ucuz qiymətə çörəkbişirmə zavodlarına satır. 2016-cı ildə ölkədə istehsal edilmiş 11,5 mln. ton buğdanın 8,5 mln. tonu dövlət tərəfindən alınmışdır.

2016-cı ildə (İran tarixi ilə mart 2016-2017) çörəklik buğdanın idxal qiyməti təqribən 187 \$/ton olsa da, dövlət 340 \$/ton qiymətinə almışdır.

İranda buğdanın idxal rüsumu 10%-ə bərabərdir, habelə su, enerji və gübrə xərcləri ilə bağlı subsidiyalar verilir [19, 20].

Azərbaycanda mövcud vəziyyət

Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatların ikinci mərhələsi çərçivəsində kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə yeni dövlət dəstəyi mexanizmləri yaradılmışdır. İlk növbədə ərzaq təhlükəsizliyi məqsədlərinə xidmət edən aqrar sahəyə dövlət dəstəyi mexanizmləri daim təkmilləşdirilməklə bu mexanizmlər çərçivəsində müvafiq dəstək tədbirlərinin həcmi də mütəmadi olaraq artırılır.

Ölkədə sistemli şəkildə və uğurla həyata keçirilən aqrar islahatlar sayəsində Azərbaycan Respublikasında taxıl məhsulları, o cümlədən buğda istehsalının həcmi dövlət müstəqilliyinin əldə olunduğu dövrlə müqayisədə ciddi şəkildə yüksəlmişdir. Belə ki, Azərbaycanda taxıl məhsulları istehsalı 1991-ci ildə 1346 min ton, o cümlədən buğda istehsalı 889 min ton olsa da, 2021-ci ildə taxıl məhsulları istehsalı 3363 min ton (2.5 dəfə çox), buğda istehsalı isə 1885 min ton (2.1 dəfə çox) olmuşdur. Azərbaycan keçmiş sovetlər dövründə buğda ilə özünü təqribən 30% səviyyəsində təmin edirdisə, hazırda bu göstərici (ötən dövr ərzində əhalinin sayında, habelə heyvandarlığın yem tələbatında da ciddi artımın olması müqabilində) təqribən 60% səviyyəsinə yüksəlmişdir (*Cədvəl 2*) [1, s. 80].

Cədvəl 2.

2007-2021-ci illər üzrə ölkədə buğda istehsalı və özünütəminatmə səviyyəsi

İllər	Taxıl istehsalı, min ton	Buğda istehsalı, min ton	Buğda ilə özünütəminatmə, %-lə
2007	2,004.4	1,331.3	48.0
2010	2,000.5	1,308.9	48.9
2015	2,999.4	1,687.7	54.8
2016	3,065.1	1,851.5	52.9
2017	2,928.8	1,818.7	58.1
2018	3,309.2	2,042.9	64.8
2019	3,538.5	2,171.5	57.2
2020	3,257.1	1,867.3	57.1
2021	3,363.0	1,885.4	61.5

Mənbə: [1, 2].

Son 3 il üzrə rəsmi statistik göstəricilərə əsasən ölkədə orta hesabla 600 min hektar sahədə buğda əkilir, bir hektardan məhsuldarlıq 31.6 sent olmaqla 1.9 milyon ton buğda istehsal olunur. Ölkəyə 1.3 milyon ton buğda idxal olunur, buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsi 59% təşkil edir. Bununla belə, un emalı sənayesinin tələbatı üçün istifadə olunan buğda üzrə idxalın payı daha yüksəkdir [2, s. 75].

Qeyd etmək lazımdır ki, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemində (EKTİS) qeydiyyatdan keçmiş kiçik və orta ölçülü torpaq sahələrinə malik olan təqribən 200 min vahid təsərrüfat taxıl məhsulları istehsalı ilə məşğuldur. Rəsmi statistik məlumatlara əsasən kiçik və orta təsərrüfatlar tərəfindən ölkədə südün 96%-i, mal və qoyun ətinin 98-99%-i, quş ətinin isə 54%-i istehsal edilir. Başqa sözlə, kiçik və orta təsərrüfatlar istehsal etdikləri buğda və digər taxıl məhsullarını yem kimi istifadə etməklə ölkədə digər mühüm ərzaq məhsullarının əhəmiyyətli hissəsinin istehsalını təmin edirlər.

Azərbaycanın buğda ilə, o cümlədən un istehsalı üçün tələb olunan buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksək olmaması aşağıdakı səbəblərlə bağlıdır:

1. Ölkədə buğda istehsalının həcmnin artımı ilə yanaşı, tələbatın da həcmində ciddi artım olmuşdur. 1991-2021-ci illər ərzində buğda istehsalının həcmnin 889 min tondan 1885 min tona qədər artması ilə yanaşı, bu dövrdə əhalinin də sayı 40%-dən çox artıb. Eyni zamanda şərti baş heyvanların sayı da 1991-2021-ci illər ərzində təqribən 2.6 milyon başdan 4.1 milyon başa çatıb və ya təqribən 57% çoxalıb ki, nəticədə həm ət, həm də süd istehsalı bu dövr ərzində 2.3 dəfədən çox artıb [1, s. 706, 709, 718]. Bunlarla bərabər, Qarabağ və ətraf ərazilərin işğalına görə bu ərazilərdəki örüş, otlaq və taxıl sahələrinin dövrüyyədən çıxması da heyvandarlığın yem təminatı mənbəyi kimi ölkənin qalan ərazilərində istehsal olunan taxıl məhsullarına əlavə tələbat yaratmışdır.

2. Ölkənin öz tələbatını tam ödəyəcək həcmdə buğda istehsal etmək üçün geniş əkin əraziləri yoxdur. Ölkənin təqribən 3.2 milyon ton buğdaya olan tələbatının yerli istehsal hesabına

tam ödənilməsi üçün mövcud məhsuldarlıq (31.4 sent/ha) səviyyəsində təqribən 1 milyon hektar (mövcud əkindən əlavə təqribən 400 min hektar), orta məhsuldarlığın perspektiv (35.0 sent/ha) səviyyəsində isə təqribən 915 min hektar (mövcud əkindən əlavə təqribən 315 min hektar) sahə tələb olunur.

3. Ölkədə buğda əkilən sahələrin böyük hissəsinin dəmyə ərazidə olması və su resursları ilə təminatdakı problemlər yüksək məhsuldarlığa imkan vermir. EKTİS-də qeydiyyatda alınmış istehsalçıların bəyan etdikləri 525 min hektar buğda sahəsinin 54%-i dəmyə ərazilərdədir ki, iqlim dəyişiklikləri bu sahələrin təbii su təminatının azalmasına səbəb olur. Suvarılan ərazilərin isə bir hissəsi yenə də quraqlıq probleminə görə aqrotexniki normalara uyğun həcmdə suvarma suyu ilə təmin olunmur. Buna görə də, ölkədə suvarılan ərazilərdə su tələbatı ödənildikdə buğdanın məhsuldarlıq göstəricisinin 40-65 sent/ha olmasına baxmayaraq, su tələbatı ödənilməyən suvarılan ərazilərdə, habelə böyük çəkiyə malik olan dəmyə ərazilərdə orta məhsuldarlıq göstəricisi aşağıdır.

4. Ölkənin təbii iqlim şəraiti yüksək məhsuldarlıqda və keyfiyyətdə buğda istehsalı üçün kifayət qədər əlverişli deyil. Taxılçılıq sahəsi üzrə mütəxəssislərin bildirdiyi kimi Azərbaycanda (xüsusilə Aran rayonlarında) buğdanın sünbülləmə və dəndolma dövrləri (may-iyun ayları ərzində) başa çatmamış temperaturun birdən-birə kəskin şəkildə artması normal yetişmə prosesinə imkan vermir, bu isə məhsuldarlığın az olması ilə yanaşı, keyfiyyətin də aşağı düşməsi ilə nəticələnir.

5. Daxili bazarda yerli fermerlər tərəfindən istehsal olunan buğda un istehsalı üçün idxal olunan buğdadan baha qiymətə satılır. İlk baxışda bazar qanunlarına zidd görünsə də, yerli fermerlər öz məhsullarını daha keyfiyyətli idxal buğdasından baha sata bilirlər ki, bunu aşağıdakı məlumatlardan əyani görmək olar: 2019-cu ildə idxal 371 AZN/ton, yerli 394 AZN/ton; 2020-ci ildə idxal 368 AZN/ton, yerli 428 AZN/ton; 2021-ci ildə idxal 432 AZN/ton, yerli 434 AZN/ton qiymətə satılmışdır [6, 7]. Bunun əsas səbəbi odur ki, mütləq əksəriyyəti kiçik və orta təsərrüfatlar olan buğda istehsalçıları öz məhsullarını kiçik partiyalara əsaslanan sövdələşmə ilə kiçik və orta ölçülü heyvandarlıq təsərrüfatlarına əlverişli şərtlərlə sata bilir. Buna görə istehsalda əhəmiyyətli paya malik olan bu qrup yerli fermerlər un istehsalı üçün tələb olunan keyfiyyətdə buğda istehsalında və ya un istehsalçıları ilə əməkdaşlığa maraqlı deyillər.

6. On minlərlə kiçik ailə kəndli təsərrüfatı tərəfindən istehsal olunan yerli buğdanın tədarükü emal müəssisələri üçün əlverişli deyil. Qeyd olunduğu kimi ölkədə buğda istehsalçılarının mütləq əksəriyyəti kiçik ailə kəndli təsərrüfatlarıdır. Buna görə də, keyfiyyət göstəriciləri standart olmamaqla bərabər, on minlərlə təchizatçıdan buğda tədarükü, həm də yüksək əməliyyat xərcləri tələb edir. Bunun müqabilində yerli un istehsalçıları dünya bazarının ən böyük ixracatçıları olan qonşu ölkələrdən böyük partiyalarla məhsulu, uyğun logistikanın mövcudluğu da nəzərə alınmaqla, daha sərfəli şərtlərlə tədarük edə bilirlər.

Qeyd olunanlar nəzərə alınaraq, ölkədə aqrar sahə üzrə həyata keçirilən dövlət dəstəyi siyasətində buğda istehsalının dəstəklənməsi həmişə prioritet hesab olunur. Kifayət qədər əlverişli olmayan şərtlər çərçivəsində yerli buğda istehsalının stimullaşdırılması üçün fermerlərin gübrələrdən, pestisidlərdən və məhsuldar sortlardan istifadəsi təşviq edilir, texnika ilə təminatın gücləndirilməsinə dəstək verilir. Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin Fermer Təsərrüfatları Məlumatlarının Monitorinqi Sistemi (FTMMS) çərçivəsində əldə olunan məlumatlar əsasında aparılan hesablamalar göstərir ki, **buğda sahəsi üzrə verilən birbaşa subsidiyanın həcmi müvafiq istehsal xərclərinin təqribən 40%-i nisbətindədir.** Bununla yanaşı, dövlət dəstəyi hesabına buğda istehsalı üçün tələb olunan texnika parkı, o cümlədən taxıl kombaynları parkı tam formalaşmışdır, hazırda bu parkın yenilənməsi tədbirləri də dövlət-özəl tərəfdaşlığı əsasında davam etdirilir.

Ölkənin buğda ilə təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə görülən **strateji əhəmiyyətli tədbirlərdən biri də dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmi əsasında iri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılmasıdır.** Bu tərəfdaşlıq mexanizmi dövlət ehtiyat fondu torpaqlarının uzunmüddətli dövr ərzində sahibkarlara icarəyə verilməsini və onlar tərəfindən bu torpaqlara böyük həcmdə investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması məqsədilə dövlət tərəfindən müvafiq infrastrukturun yaradılmasının dəstəklənməsini nəzərdə tutur. Artıq bu mexanizm sayəsində dəyəri yüz milyonlarla

manat həcmində ölçülən özəl investisiyalar hesabına həyata keçirilən layihələr çərçivəsində on minlərlə hektar torpaq sahələri əkin üçün yararlı hala gətirilərək müasir texnologiyalar əsasında suvarma sistemləri ilə təmin edilmişdir. Məhz iri taxılçılıq təsərrüfatları tərəfindən həyata keçirilən böyük investisiya qoyuluşları hesabına ölkədə buğda istehsalında 50-70 sent/ha səviyyəsində məhsuldarlığa nail olunması təcrübəsi yaranmışdır [5]. Hazırda bu təcrübənin tətbiqinin daha da genişləndirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi davam etdirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, işğaldan azad olunmuş torpaqlarda aqrar sahənin bərpası hesabına da yerli buğda istehsalında müəyyən artım gözlənilir. İlk proqnozlara əsasən **işğaldan azad olunmuş ərazilərdə təqribən 100 min hektar sahədə taxıl, bunun 60 min hektarında isə buğda əkiləcəyi və 300 min tondan çox taxıl, o cümlədən 200 min tona yaxın buğda istehsal olunacağı gözlənilir** [3, s. 23]. Bunun hesabına yerli istehsalın ümumi həcmi artsa da, azad olunmuş ərazilər əsasən heyvandarlıq istiqamətli kənd təsərrüfatı zonaları olduğundan bu zonalarda əkilən taxıl məhsulları, o cümlədən buğda həm də yem təyinatlı olacaqdır.

Təklif olunan fəaliyyət istiqamətləri

Mövcud vəziyyətin təhlili göstərir ki, ölkənin buğda, xüsusilə də un istehsalı üçün istifadə olunan buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi üçün kiçik və orta təsərrüfatlar tərəfindən buğda istehsalının dəstəklənməsi siyasəti davam etdirilməklə yanaşı, bu məqsədlə iri təsərrüfatların malik olduğu resursların səfərbər olunması üçün yeni təşviq mexanizmlərinin yaradılması aktualdır.

Yeni təşviq mexanizmlərinin yaradılması və tətbiqi hesabına iri təsərrüfatlara məxsus torpaq və maliyyə resurslarının səfərbər olunmasının zəruriliyi və əhəmiyyəti aşağıdakılarla izah edilir:

- Dünya təcrübəsində olduğu kimi bir hektardan əldə olunan gəlir az olsa da, miqyas effektivinə görə iri torpaq sahələrində buğda istehsalına investisiya qoyuluşu səmərəli olur ki, bu da zəruri maliyyə resurslarına malik olan investorlar tərəfindən intensiv texnologiyalar əsasında yüksək məhsuldarlıqla buğda istehsalına böyük həcmdə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırır.

- Böyük sahələrdə müvafiq keyfiyyət standartlarına, o cümlədən də un emalı üçün tələb olunan standartlara uyğun buğda istehsalı daha əlverişlidir.

- Böyük sahələrdə istehsal olunan məhsulun həcmi də emal müəssisələri üçün tədarük əməliyyatlarını asanlaşdırmağa və xərcləri azaltmağa imkan verir ki, bu da dəyirmanlar tərəfindən yerli buğda tədarükünü stimullaşdıran daha bir amildir.

- Taxılçılıqda tətbiq olunan müasir (pivot) suvarma texnologiyalarının tətbiqinin effektivliyi və iqtisadi səmərəliliyi üçün minimum 50 hektar torpaq sahəsi tələb olunur.

- İri torpaq sahələri aqrotexniki normalara uyğun olaraq növbəli əkin sxeminin tətbiq olunmasına imkan verir ki, bu da dayanıqlı istehsal metodları əsasında məhsuldarlığın yüksəldilməsi hesabına şəkər çuğunduru, qarğıdalı, soya, günəbaxan və s. məhsulların da istehsalını artırmağa imkan verir.

- İri torpaq sahələrində pivot suvarma sisteminin qurulduğu hissələrdə yüksək məhsuldarlıqla təkrar qarğıdalı, soya və s. əkinlər baxımından imkan yaranır.

- İri təsərrüfatlar yüksək keyfiyyətli buğda toxumu istehsal etməklə kiçik ölçülü ailə kəndli təsərrüfatlarının da tələbatını ödəmiş olur.

- İri təsərrüfatların mülkiyyətçiləri və ya istifadəçilərinin sayının az olması bu təsərrüfatların cəlb olunacağı müvafiq tənzimləmə tədbirlərinin daha çevik və asan tətbiq edilməsinə imkan verir və s.

Qeyd edək ki, ölkədə mövcud olan torpaqların ölçülərinə görə qruplaşdırılması əsasında aparılan statistik qiymətləndirməyə əsasən iri istehsalçılar qrupuna 50 hektardan yuxarı əkin təyinatlı torpaq sahələrinə malik olan təsərrüfatlar daxildir. Bu istehsalçılar a) torpaq bazarında gedən təbii konsolidasiya prosesinin nəticəsi olaraq yaranan, b) dövlət ehtiyat fondu torpaqlarının icarəyə verilməsi hesabına yaranan, c) habelə “Vahid sahədə vahid əkin” mexanizmi ilə formalaşan sahibkarlar qrupudur.

Beləliklə, ölkənin buğda ilə özünü təminatmə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi məqsədilə əkin təyinatlı torpaq sahələrinə malik olan iri təsərrüfatların resurslarını səfərbər etməyə imkan verən yeni təşviq mexanizmləri hesabına aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olunur:

1) İri təsərrüfatlar tərəfindən müasir (pivot) suvarma sisteminin tətbiqinin genişləndirilməsi

Azərbaycanda buğda istehsalının artırılması məqsədilə müvafiq sahələrdə pivot suvarma sistemlərinin genişləndirilməsinə dəstək verilməsi, bu sahədə həyata keçiriləcək ən mühüm stimullaşdırma alətlərindən biri olmaqla mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məlum olduğu kimi pivot suvarma sistemlərinin tətbiq olunduğu ərazilərdə buğda istehsalı üzrə məhsuldarlıq 50-70 sent/ha səviyyəsinə qədər yüksəlir. Dünya təcrübəsindən görüldüyü kimi, ölkələr buğdaya olan tələbatlarını ya aşağı məhsuldarlıqla geniş (dəmyə) torpaq əraziləri hesabına, ya da müasir texnologiyalar əsasında yüksək məhsuldarlıq hesabına təmin edirlər. Bunu nəzərə alaraq təklif olunur ki, iri təsərrüfatların malik olduğu ərazilərdəki pivot suvarma sistemi tətbiq edilən sahələr genişləndirilsin.

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi tərəfindən aparılan texniki-iqtisadi səmərəlilik qiymətləndirmələrinə əsasən taxılçılıqda pivot suvarma sistemlərinin tətbiq olunması üçün bir hektara düşən investisiyanın həcmi orta hesabla 8 min manatdır və diskontlaşmış geri dönüş müddəti arpa və buğda istehsalında 9-10 il, qarğıdalı istehsalında isə 4-5 ildir. Lakin pivot suvarma sisteminin tətbiqi hesabına buğda və arpa məhsullarının yığımından sonra qarğıdalı (dən və silos üçün), soya və s. məhsulların da təkrar əkinləri hesabına diskontlaşmış geri dönüş müddəti 3 ilə qədər azalır.

Hazırda “Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin və aqrar sahədə lizinq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 19 dekabr tarixli 413 nömrəli Fərmanına əsasən müasir suvarma sistemləri dəstəyinin dəyərinin 40%-i dövlət büdcəsi hesabına subsidiyalaşdırılır və lizinq yolu ilə satılır [4].

Bunu nəzərə alaraq, ərzaqlıq buğda istehsalının artırılması üçün təsərrüfatların təşviq edilməsi məqsədilə pivot suvarma sistemlərinin tətbiq olunmasına tələb olunan vəsaitin 20%-nin sahibkarların özləri tərəfindən, 40%-nin güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilməsi, qalan 40%-nin isə müvafiq qaydalar əsasında subsidiyalaşdırılması təklif olunur. Güzəştli kreditlər kredit zəmanəti və ya kredit faizlərinin subsidiyalaşdırılması mexanizmləri ilə stimullaşdırıla bilər.

2) Un emalında istifadə olunan yerli buğda istehsalının stimullaşdırılması üçün məhsul subsidiyası mexanizminin yaradılması

Ölkədə texniki bitkilər üzrə tətbiq olunan məhsul subsidiyası təcrübəsi əsasında, ehtiyatların yaradılması məqsədilə Dövlət Ehtiyatları Agentliyi tərəfindən tədarük edilən və un emalı üçün dəyirmanlar tərəfindən satın alınan buğdaya görə məhsul subsidiyası verilməlidir. Məhsul subsidiyasının müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı mexanizmin tətbiqi təklif edilir:

- Ölkədə ərzaqlıq buğdanın tədarük qiyməti (bazar qiyməti) kimi ölkəyə idxal edilən ərzaqlıq buğdanın orta aylıq qiymətinə istinad olunur, buna görə də Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən hər ay idxal qiymətinin orta statistik göstəricisi elan olunur;

- Həmçinin hər il buğda istehsalı üzrə maya dəyəri və 40% qazanc marjası nəzərə alınmaqla ərzaqlıq buğda üzrə minimum hədəf qiyməti müəyyən olunur.

- Məhsulun satılma dövründə tədarük (bazar) qiyməti minimum hədəf qiymətindən aşağı olduqda həmin fərqin kompensasiya edilməsi məqsədilə məhsul subsidiyası artırıla bilər. Məsələn, minimum (hədəf) qiymət = 400 manat/ton elan edildikdə, məhsul satışı zamanı idxal (bazar) qiyməti də 400 manat/ton və ya daha yüksək olduqda məhsul subsidiyası eyni həcmdə qalır. İdxal (bazar) qiyməti minimum (hədəf) qiymətdən aşağı, məsələn, 360 manat/ton olduqda, məhsul subsidiyası daha 40 manat/ton artırılır.

Ölkədə istehsal olunan ərzaqlıq buğda istehsalının stimullaşdırılması üçün idxal edilən məhsulun qiyməti hədəf qiymətə yaxın və hədəf qiymətdən aşağı olduğu zaman idxal olunan buğdaya görə ƏDV-nin tətbiq edilməsi də zəruri məsələlərdəndir.

Beləliklə, müvafiq dövlət dəstəyi mexanizmləri tətbiq edilməklə, o cümlədən dövlət investisiya qoyuluşları həyata keçirilməklə, iri təsərrüfatlara məxsus torpaq resurslarının səfərbər olunması

hesabına ölkənin buğda ilə, xüsusilə də un istehsalı üçün istifadə olunan buğda ilə özünütəminatmə səviyyəsinin ciddi şəkildə yüksəldilməsi mümkündür.

Bununla yanaşı, pivot suvarma sistemləri tətbiq olunan ərazilərin genişləndirilməsi imkan verəcək ki, ərzaqlıq buğda ilə yanaşı, digər məhsulların istehsalını da həm növbəli əkin sxemi, həm də təkrar əkinlər hesabına artırmaq mümkün olsun.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı, Bakı. 2022, səh. 80, 706, 709, 718.
2. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın Ərzaq Balansları, Bakı. 2022, səh. 75.
3. Firdovsi F. Fikrətzadə, Səadət İ. Hacıyeva. İşgaldan azad olunan ərazilərimizdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri və istehsal göstəricilərinin proqnozlaşdırılması, Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı jurnalı – 2020, №4 (34), səh. 23.
<https://agroecconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/>
4. Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin və aqrar sahədə lizinq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
<https://e-qanun.az/framework/41022>
5. <https://president.az/az/articles/view/55780>
6. <https://customs.gov.az/>
7. <http://www.aqrarbazar.az/>
8. <https://www.fao.org/faostat/en/#home>
9. <https://www.trademap.org/Index.aspx>
10. <https://ourworldindata.org/farm-size#average-farm-size-by-country>
11. <https://russian-farmland.com/>: <https://russian-farmland.com/what-is-the-average-farm-size-in-russia.html>
12. <https://www.uswheat.org/>
13. <https://www.indexmundi.com/>
14. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/priorities/agriculture-and-food/20210916STO12704/common-agricultural-policy-how-does-the-eu-support-farmers>
15. <https://www.ers.usda.gov/agricultural-act-of-2014-highlights-and-implications/>
16. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211208-3.htm>
17. <https://byjus.com/free-ias-prep/price-deficiency-payment-system/>
18. <https://www.insightsonindia.com/2014/11/12/agriculture-subsidies-seeds-fertilizers-related-issues/>
19. <https://kayhan.ir/en/news/103636/agriculture-ministry-expects-to-buy-65mn-tonnes-of-wheat-from-local-farmers>
20. <https://en.otaghiranonline.ir/news/32832>

Фирдовси Ф. Фикретадзе

*доктор философии по экономическим наукам,
докторант НИИ Экономических реформ*

Вопросы повышения уровня самообеспеченности Азербайджана пшеницей

Резюме

Цель исследования - исследование возможностей дальнейшего повышения уровня самообеспеченности Азербайджана пшеницей.

Методология исследования - в исследовании использованы методы структурного анализа, сравнения, рядов динамики, анализа и синтеза.

Практическая значимость исследования - в последнее время повышение уровня самообеспеченности страны пшеницей, особенно для производства муки, становится все более

актуальной в контексте процессов, происходящих на мировом продовольственном рынке.

Результаты исследования - были оценены возможности дальнейшего повышения уровня самообеспеченности Азербайджана пшеницей и определены потребности для реализации этих возможностей.

Оригинальность и научная новизна исследования - в статье рассмотрены вопросы самообеспеченности пшеницей на фоне современного мирового опыта и глобальных тенденций в производстве этого продукта, подход к совершенствованию механизмов регулирования в этой области был с учетом новых вызовов.

Ключевые слова: *производство пшеницы, уровень самообеспеченности, крупные хозяйства, пивотные оросительные системы, государственная поддержка, продуктовая субсидия.*

*Firdovsi F. Fikratzada
Ph.D. in Economics,
Doctoral student of the Research
Institute for Economic Reforms*

Issues related to increasing wheat self-sufficiency in Azerbaijan

Summary

Research objective: exploring opportunities to further increase Azerbaijan's self-sufficiency in wheat.

Research methodology: structural analysis, comparison, dynamics series, analysis and synthesis methods were used in the research.

Relevance of research application: in the context of recent developments in the global food market, increasing the country's wheat self-sufficiency, particularly wheat used for flour milling, has become even more important.

Research application: the opportunities for Azerbaijan to increase its wheat self-sufficiency were evaluated, and the conditions for realizing these opportunities were identified.

Research's originality and scientific novelty: the paper considers concerns of wheat self-sufficiency in the context of modern world experience and global trends in the production of this product, while also considering new challenges in developing regulatory procedures in this field.

Key words: *wheat production, self-sufficiency, big farms, pivot irrigation systems, government support, product subsidy.*